

Місце податкового права в системі національного права

The place of tax law in the system of domestic law

Руслан Браславський

Ключові слова:

податкове право, національне право, галузь права, підгалузь права, інститут права, фінансове право.

Key words:

tax law, national law, branch of law, sub-sector of law, institute of law, financial law.

Оскільки на сьогоднішній день склався усталений підхід до податкового права як до підгалузі фінансового права, то насамперед слід проаналізувати таке поняття, як «підгалузь права». Так, М.М. Марченко зазначає, що підгалузь права являє собою масштабний інститут права, який прагне виділитися в окрему (самостійну) галузь права¹. Що ж стосується П.П. Богуцького, то він детермінує підгалузь права як цілісність нормативних приписів, які забезпечують регламентацію конкретної сфери суспільних відносин, зберігаючи властивості окремої галузі, що за сприятливих умов можуть трансформуватися в самостійну галузь права².

Вищезазначені приписи доволі вузько відображають змістовне наповнення відповідної категорії, фактично зводячи його до комплексного, складного інституту права, який має потенціал подальшої трансформації. При цьому не слід забувати, що і підгалузям права властиво включати в себе окремі інститути. У такому випадку навряд чи буде послідовно говорити, що один інститут права, хоча і складний за своєю природою, включає в себе самостійну систему інших інститутів. За відповідної ситуації виникатиме логічний конфлікт, що полягає в неможливості взаємоінтеграції однопорядкових за своїм характером правових категорій. Так, О.В. Петришин послідовно зауважує, що підгалузь права являє собою об'єднання (сукупність) інститутів права, які об'єктивно інтегруються в рамках окремої галузі права. Підгалузь права являє собою утворення цілісне за своїм характером, що забезпечує регламентацію специфічного кола суспільних відносин в рамках сфери нормативного регулювання конкретної галузі права, що характеризується структурною відособленістю³.

Фактично, в цьому визначенні відповідної категорії правник визначає проміжне місце підгалузі права у структурних зв'язках «інститут» – «підгалузь» – «галузь» права. Того ж підходу дотримується і Ю.С. Шемшученко, який розуміє підгалузь права як об'єднання низки правових інститутів в межах окремої галузі права⁴. С.С. Алексєєв зауважує, що категорію «підгалузь права» слід детермінувати як таку об'єднання правових інститутів, для яких властивою є найвища міра спеціалізації, інтеграції та диференціації спільностей правового характеру, які входять до її складу. Водночас правник зазначає, що наявність формалізованих нормотворцем загальних положень не завжди може виступати визначальним чинником існування самостійної підгалузі права.

Так, підгалузі права, які на перший погляд не мають нормативно закріплених положень загального характеру, фактично їх мають, а саме:

- а) у формі ще не сформованого остаточно інституту права;
- б) у формі асоціації норм загального характеру⁵.

¹ Марченко М.Н. Теория государства и права : [учеб.] / М.Н. Марченко. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Проспект, 2004. – 640 с. (С. 312)

² Богуцький П.П. Військове право як система / П.П. Богуцький // Право України. – 2010. – № 11. – С. 234–239 (С. 235)

³ Загальна теорія держави і права : [підручник] / [М.В. Цвік, В.Д. Ткаченко, Л.Л. Богачова та ін.] ; за ред. М.В. Цвіка, В.Д. Ткаченка, О.В. Петришина. – Х.: Право, 2002. – 432 с. (С. 259)

⁴ Юридична енциклопедія: в 6 т. / за ред. Ю.С. Шемшученко. – К. : Укр. енцикл. – Т. 5. – 1998. – 736 с. (С. 670)

⁵ Алексєєв С.С. Структура советского права / С.С. Алексєєв. – М. : Юрид. лит., 1975. – 264 с. (С. 1)

В.С. Нерсесянц, у свою чергу, пропонує застосовувати більш широкий підхід до розуміння такого поняття, як «підгалузь права». Вчений, зокрема, наголошує, що первинно формуючись на основі одного або ж систем правових інститутів, підгалузь права, за наявності специфічних умов (змістовного оновлення принципів та основ нормативної регламентації окремої сфери суспільних відносин; об'єктивної необхідності у нормативному регулюванні групи суспільних відносин, яка розвивається тощо), поступально отримує своє векторально-орієнтаційне спрямування у бік відокремлення до самостійної галузі права⁶. У межах цієї дефініції автор сконцентрував увагу на визначенні внутрішнього трансформаційно-орієнтованого потенціалу підгалузі права.

Надалі варто визначити змістовне наповнення такої категорії як «галузь права». У наш час склалися різні підходи до визначення її змістовного наповнення. Зокрема існує низка енциклопедичних визначень галузі права. В Українській радянській енциклопедії під відповідним поняттям розуміють окремих підрозділ права, який містить систему взаємопов'язаних норм права, що регламентують суспільні відносини, які складаються в певній сфері суспільної взаємодії⁷. Із вищезазначеної дефініції досить складно виокремити специфікуючі риси галузі права, за допомогою яких її можна вирізнити серед інших інституційних правових категорій (інститут права, підгалузь права).

Більш комплексне визначення поняття «галузь права» було запропоноване Юридичною енциклопедією, де відповідна категорія детермінується як відносно автономна сукупність нормативних приписів у системі права та правових інститутів, за допомогою яких регламентуються однорідні за своїм характером суспільних відносин⁸.

Для системності аналізу такого поняття як «галузь права» варто розглянути також доктринальні визначення даної категорії. Так, М.В. Цвік та О.В. Петришин зазначають, що галузь права являє собою відособлену сукупність нормативних приписів, які мають своїм завданням забезпечити належний рівень регулювання окремої сфери однорідних за своїм характером суспільних відносин⁹. Структурний підхід до аналізу галузі права застосовує В.О. Котюк, який зазначає, що під галуззю права слід розуміти сукупність однорідних, якісно відособлених норм права, які регламентують окрему сферу суспільних відносин за допомогою тих чи інших методів та складають відносно автономну за своїм характером підсистему права¹⁰. Структурність даного підходу обумовлюється, насамперед, тим, що галузь права визначається дослідником як структурний елемент єдиного цілого – системи права.

Більш комплексне визначення галузі права було запропоноване О.Ф. Скакун, яка визначає відповідну категорію як певною мірою самостійну сукупність нормативних приписів, які регламентують відносно однорідну сферу суспільної взаємодії. Ця сукупність вирізняється притаманним виключно їй режимом правової регламентації¹¹. Комплексність наведеного підходу полягає зокрема в тому, що галузь права характеризується крізь призму специфіки властивого тільки їй правового режиму, який, перш за все, є сукупністю правових методів, принципів, підходів, що визначають особливості регулювання конкретної сфери суспільних відносин. Стосовно О.В. Дзери можна зазначити, що він визначає галузь права як своєрідну підсистему, що зумовлює порядок регулювання окремо взятої однорідної або майже однорідної сфери суспільних відносин¹².

Послідовне та системне визначення галузі права було запропоновано Ю.А. Дмитрієвим і А.С. Піголкіним, які зауважують, що галузь права – це відносно великий і структурно відокремлений підрозділ системи права, первинними одиницями якого є правові норми, які забезпечують регламентацію визначеної, якісно відмежованої сфери суспільної взаємодії. Галузь права, здебільшого, потребує спеціальних засобів нормативної регламентації¹³. Водночас, як слушно зауважує Ю.М. Оборотов, таку категорію як «галузь права» потрібно розглядати не тільки в широкому, а й у вузькому розумінні. Так, у вузькому значенні під галуззю права, на думку дослідника, потрібно розуміти об'єднання нормативних приписів, за допомогою яких відбувається упорядкування одно-

⁶ Нерсесянц В.С. Общая теория права и государства / В.С. Нерсесянц. – М.: Инфра, 1999. – 552 с. (С. 432–433)

⁷ Українська радянська енциклопедія : в 12 т. / за ред. М. Бажана. – 2-ге вид. – К. : Гол. редакція УРЕ. – 1974–1985 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://leksika.com.ua/15800724/ure/galuz_prava.

⁸ Юридична енциклопедія : в 6 т. / за ред. Ю.С. Шемшученко – К. : Укр.енцикл.– Т. 1 : А–Г – 1998. – 672 с. (С. 645)

⁹ Загальна теорія держави і права : [підруч. для студ. юрид. вищих навч. закл.] / [М.В. Цвік, О.В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.] ; за ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПРН України М.В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПРН України О.В. Петришина. – Х. : Право, 2009. – 584 с. (С. 250)

¹⁰ Котюк В.О. Теорія права: курс лекцій : [навч. посіб. для юрид. фак. вузів] / В.О. Котюк. – К. : Вентурі, 1996. – 208 с. (С. 56)

¹¹ Скакун О.Ф. Теорія права і держави : [підручник] / О.Ф. Скакун. – К. : Алеута ; КНТ ; ЦУЛ, 2009. – 520 с. (С. 301)

¹² Дзера О.В. Поняття цивільного права та його місце в системі права України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.univer.km.ua/visnyk/39.pdf>

¹³ Теория государства и права : [учебник] / [А.С. Пиголкин, А.Н. Головистикова, Ю.А. Дмитриев] ; под ред. А.С. Пиголкина, Ю.А. Дмитриева. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Изд-во Юрайт, 2011. – 743 с. (С. 464)

рідних суспільних відносин, що здійснюється шляхом застосування специфічного методу нормативного регулювання, який, зі свого боку, спрямовується на досягнення конкретної соціальної цілі¹⁴.

Науковці, робота яких пов'язана із галуззю фінансового права, під терміном «податкове право» розуміють комплекс фінансово-правових норм права, які покликані регулювати ті суспільні відносини, що стосуються встановлення, вводу, стягнення загальнообов'язкових платежів податкового характеру, проведення податкового контролю, а також притягнення до юридичної відповідальності, що настає через вчинення правопорушення в податковій сфері, завдяки імперативному (з використанням елементів диспозитивності) методу, який дозволяє впливати на підконтрольних суб'єктів^{15 16}.

Варто зазначити, що існування в правовій літературі такої великої кількості дефініцій податкового права пов'язане з тим, що за своєю природою воно є новим якісним правовим утворенням, яке виникло в системі права нашої країни. Науковець В.В. Гриценко підкреслює, що саме з початком 90-х років ХХ століття відбулося становлення податкового права у пострадянських державах.¹⁷ Донині відсутній уніфікований підхід до визначення його місця в системі права нашої держави, а також, зокрема, у системі фінансового права України. Щодо зазначеного вище існують різноманітні диспути, наслідком яких є поширення протилежних поглядів на податкове право. Змістовне наповнення таких дискусій зводиться, переважно, до трьох головних позицій з приводу місця податкового права в державній системі України. А саме податкове право вважають:

- а) окремою галуззю права¹⁸;
- б) підгалуззю фінансового права¹⁹;
- в) фінансово-правовим інститутом^{20 21}.

Необхідно зауважити, що в правовій системі дореволюційної Росії норми, завдяки яким здійснювалося урегулювання відносин зі справляння податків, були складовою поліцейського права, якому був притаманний суто адміністративний характер²². Твердження, згідно з яким податкове право існує на межі з адміністративним, чи навіть є його складовою як окремий інститут права, існує і сьогодні. Потрібно підтримати російського науковця Б.Н. Топорніна, який зазначає: «Податкове право – це складник адміністративного права. Їх ознакою є те, що ними обома передбачена здатність активно впливати на відносини, які вони регулюють завдяки управлінським важелям <...> У межах адміністративного права податкове право є окремою підсистемою»²³. Ми вважаємо висновок В.М. Баранова дискусійним і суперечливим, оскільки він зазначає, що податкове право як підгалузь права, а саме – підгалузь права фінансового, окреслила власні кордони в межах адміністративного права²⁴.

Суперечливою можна вважати і позицію щодо розуміння правової природи податкового права науковця Д.В. Винницького. Вчений висунув теорію, згідно з якою податкове право є відносно автономним складником фінансового права Росії як комплексної галузі права²⁵. Такий погляд на місце податкового права в системі фінансового права потребує розгляду його як підгалузі фінансового права. Стосовно цього Л.К. Воронова зазначає, що фінансово-правові норми, які покликані регулювати податкові відносини, поєднуються у підгалузь фінансо-

¹⁴ Общетеоретическая юриспруденция. Учебный курс : [учебник] / под ред. Ю.Н. Оборотова. – Одесса: Феникс, 2011. – 436 с. (С.133)

¹⁵ Брызгалин А.В. Налоговое право Российской Федерации. Общие положения / А.В. Брызгалин. – 2002. – 480 с. (С. 334)

¹⁶ Крохина Ю.А. Финансовое право России : [учебник] / Ю.А. Крохина. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : НОРМА, 2008. – 720 с. (С. 406)

¹⁷ Гриценко В.В. Концептуальные проблемы развития теории налогового права современного российского государства: дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.14 «Административное право; финансовое право; информационное право» / В.В. Гриценко. – Саратов, 2005. – 564 с. (С. 20)

¹⁸ Винницкий Д.В. Налоговое право Российской Федерации и отраслевая налоговая правосубъектность // Российский юридический журнал. – 2001. – № 1. – С. 22.– 26.

¹⁹ Брызгалин А.В. К вопросу о формировании налогового права как подотрасли права / А.В. Брызгалин, С.А. Кудреватых // Государство и право. – 2000. – № 6. – С. 64–67.

²⁰ Пришва Н.Ю. Місце податкового права в системі права // Часопис Київського університету права. – 2002. – № 3. – С. 32–34.

²¹ Ашмарина Е.М. Некоторые проблемы современного налогового права России // Государство и право. – 2003. – № 3. – С. 50–53.

²² Вакарюк Л.В. Місце податкового права в системі фінансового права України [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.apdp.in.ua/v62/30.pdf>

²³ Топорнин Б.Н. Налоговое право в правовой системе России // Налоговый вестник. – 1997. – № 8. – С. 4–7.

²⁴ Баранов В.М. Система права, система и систематизация законодательства в правовой системе России : [учеб. пособие] / В.М. Баранов, С.В. Поленина. – Новгород : Нижегор. акад. МВД России, 2002. – 138 с. (С. 18)

²⁵ Винницкий Д.В. Российское налоговое право: проблемы теории и практики / Д.В. Винницкий. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2003. – 397 с. (С. 14–30)

вого права, і утворюють таким чином податкове право²⁶. Саме цей погляд підтримують такі російські науковці, як В.В. Гриценко, Ю.О. Крохіна та Н.І. Хімічева. Вони також називають податкове право підгалуззю фінансового права, що утворюється з комплексу фінансово-правових норм, які здійснюють регулювання суспільних відносин із встановлення загальнообов'язкових платежів податкового характеру, що зараховують до бюджетної системи, введення в дію податків, зборів і стягнення, проведення податкового контролю^{27 28}.

Науковці, які вважають податкове право підгалуззю фінансового права, так обґрунтовують свою думку: завдяки нормам підгалузі права здійснюється регулювання кола споріднених відносин певного виду, права є єдністю яких є наслідком однорідності таких правових норм, поєднаних у правовий інститут, і спільних для останніх правових особливостей²⁹. Поширений також погляд, що податкове право є інститутом фінансового права. Н.Ю. Пришва, Д.Г. Бачурін, Л.Н. Древаль і Д.А. Бекерська стверджують, що підставою для визначення податкового права складним інститутом фінансового права, є те, що воно спрямоване на регуляцію основ доходної частини бюджетів та відносин щодо встановлення, введення, сплати податків, зборів та інших податкових платежів, і застосовує до правозобов'язаного суб'єкта податкових відносин такий механізм, як примус^{30 31 32 33}. Аналогічних поглядів дотримується і П.С. Пацурківський³⁴.

Окремим є підхід, згідно з яким податкове право називають самостійною галуззю права. Для обґрунтування зазначеної теорії її прибічники пропонують такі аргументи:

1) податково-правові норми здійснюють регулювання специфічного виду суспільних відносин, до якого входять окремі сфери владно-розпорядчих, державних, майнових відносин і виступають як особливий вид фінансових відносин;

2) наявність значного обсягу законодавчих і підзаконних нормативно-правових актів;

3) висока організованість податкового права, що зумовлена єдністю складових, які його формують, а саме, інститутів, з яких і складається структура правової галузі^{35 36 37}.

Як підсумок, варто підкреслити, що в наш час податкове право наділене достатнім внутрішнім потенціалом для того, щоб бути виокремленим у самостійну галузь права. До основних рис, які дозволяють нам розглядати податкове право як уже сформовану, самостійну галузь права, належать:

а) складна внутрішня структура податкового права, в межах якої вже сформувалися власні інститути як загального, так і спеціального характеру;

б) внутрішній потенціал податкового права та суспільна потреба у його якісному «переродженні» (трансформації – Р.Б.) у нормативне явище вищого порядку;

в) наявність системи власних принципів, які визначають векторально-орієнтаційні основи регламентації податкових відносин.

²⁶ Фінансове право України : [підручник] / Л.К. Воронова. – К. : Прецедент, 2007. – 448 с. (С. 214)

²⁷ Крохіна Ю.А. Финансовое право России : [учебник] / Ю.А. Крохина. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : НОРМА, 2008. – 720 с. (С. 406)

²⁸ Финансовое право : [учебник] / под. ред. Н.И. Химичева. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : НОРМА, 2008. – 768 с. (С. 387)

²⁹ Хропанюк В.Н. Теория государства и права : [учеб. пособие для высш. учеб. завед.] / В.Н. Хропанюк; под ред. В.Г. Стрекозова. – М., 2004. – С. 292.

³⁰ Бачурин Д.Г. Налоговый процесс как внутриотраслевой институт налогового права // Российский юридический журнал. – 2001. – № 2. – С. 85–87.

³¹ Бекерская Д.А. Финансовое право в XXI веке: основные проблемы и пути развития // Финансовое право. – 2005. – №1. – С. 2–5.

³² Пришва Н.Ю. Правовые проблемы регулирования обязательных платежей : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.07 «Административное право и процесс; финансовое право; информационное право» / Н.Ю. Пришва ; Киев. нац. ун-т им. Т. Шевченка – К., 2004. – 39 с.

³³ Древаль Л.Н. К вопросу о предмете, методе и системе финансового права // Финансовое право. – 2005. – № 2. – С. 30–35.

³⁴ Пацурківський П.С. Предмет и границы финансового права постсоциалистического государства // Финансово-правовая доктрина постсоциалистического государства. – Черновцы : Рута, 2003. – Вып. 1. – С. 20–31.

³⁵ Винницкий Д.В. Налоговое право Российской Федерации и отраслевая налоговая правосубъектность // Российский юридический журнал. – 2001. – № 1. – С. 22–26.

³⁶ Эриашвили Н.Д. Финансовое право : [учеб. для вузов] / Н.Д. Эриашвили. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2001. – 606 с. (С. 227)

³⁷ Бачурин Д.Г. Налоговый процесс как внутриотраслевой институт налогового права // Российский юридический журнал. – 2001. – № 2. – С. 85–87.

Анотація

У статті подано детальний аналіз податкового права як елемента системи національного права. Для цього визначено структурні зв'язки понять «інститут» – «підгалузь» – «галузь», їх змістовне наповнення. Автором доведено, що податкове право наділене достатнім внутрішнім потенціалом для того, щоб бути виокремленим у самостійну галузь права.

Summary

The article presents a detailed analysis of the tax law as an element of the system of national law. For this, the structural links between the concepts "institute" - "sub-sector" - "industry", their content content are defined. The author proves that the tax law is endowed with sufficient internal potential to be allocated to an independent branch of law.

Використана література:

1. Марченко М.Н. Теория государства и права : [учеб.] / М.Н. Марченко. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Проспект, 2004. – 640 с.
2. Богуцький П.П. Військове право як система / П.П. Богуцький // Право України. – 2010. – № 11. – С. 234–239
3. Загальна теорія держави і права : [підручник] / [М.В. Цвік, В.Д. Ткаченко, Л.Л. Богачова та ін.] ; за ред. М.В. Цвіка, В.Д. Ткаченка, О.В. Петришина. – Х.: Право, 2002. – 432 с.
4. Юридична енциклопедія: в 6 т. / за ред. Ю.С. Шемшученко. – К. : Укр. енцикл. – Т. 5. – 1998. – 736 с.
5. Алексеев С.С. Структура советского права / С.С. Алексеев. – М. : Юрид. лит., 1975. – 264 с.
6. Нерсесянц В.С. Общая теория права и государства / В.С. Нерсесянц. – М.: Инфра, 1999. – 552 с.
7. Українська радянська енциклопедія : в 12 т. / за ред. М. Бажана. – 2-ге вид. – К. : Гол. редакція УРЕ. – 1974–1985 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://leksika.com.ua/15800724/ure/galuz_prava.
8. Загальна теорія держави і права : [підруч. для студ. юрид. вищих навч. закл.] / [М.В. Цвік, О.В. Петришин, Л.В. Авраменко та ін.] ; за ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПРН України М.В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПРН України О.В. Петришина. – Х.: Право, 2009. – 584 с.
9. Котюк В.О. Теорія права: курс лекцій : [навч. посіб. для юрид. фак. вузів] / В.О. Котюк. – К. : Вентурі, 1996. – 208 с.
10. Скакун О.Ф. Теорія права і держави : [підручник] / О.Ф. Скакун. – К. : Алеута ; КНТ ; ЦУЛ, 2009. – 520 с.
11. Дзера О.В. Поняття цивільного права та його місце в системі права України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.univer.km.ua/visnyk/39.pdf>
12. Теория государства и права : [учебник] / [А.С. Пиголкин, А.Н. Головистикова, Ю.А. Дмитриев] ; под ред. А.С. Пиголкина, Ю.А. Дмитриева. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Изд-во Юрайт, 2011. – 743 с.
13. Общетеоретическая юриспруденция. Учебный курс : [учебник] / под ред. Ю.Н. Оборотова. – Одесса: Феникс, 2011. – 436 с.
14. Брызгалин А.В. Налоговое право Российской Федерации. Общие положения / А.В. Брызгалин. – 2002. – 480 с.
15. Крохина Ю.А. Финансовое право России : [учебник] / Ю.А. Крохина. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : НОРМА, 2008. – 720 с.
16. Гриценко В.В. Концептуальные проблемы развития теории налогового права современного российского государства : дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.14 «Административное право; финансовое право; информационное право» / В.В. Гриценко. – Саратов, 2005. – 564 с.
17. Винницкий Д.В. Налоговое право Российской Федерации и отраслевая налоговая правосубъектность // Российский юридический журнал. – 2001. – № 1. – С. 22–26.
18. Брызгалин А.В. К вопросу о формировании налогового права как подотрасли права / А.В. Брызгалин, С.А. Кудреватых // Государство и право. – 2000. – № 6. – С. 64–67.
19. Пришва Н.Ю. Місце податкового права в системі права // Часопис Київського університету права. – 2002. – № 3. – С. 32–34.
20. Ашмарина Е.М. Некоторые проблемы современного налогового права России // Государство и право. – 2003. – № 3. – С. 50–53.
21. Вакарюк Л.В. Місце податкового права в системі фінансового права України [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.apdr.in.ua/v62/30.pdf>
22. Топорнин Б.Н. Налоговое право в правовой системе России // Налоговый вестник. – 1997. – № 8. – С. 4–7.

23. Баранов В.М. Система права, система и систематизация законодательства в правовой системе России : [учеб. пособие] / В.М. Баранов, С.В. Поленина. – Н.Новгород : Нижегород. акад. МВД России, 2002. – 138 с.
24. Винницкий Д.В. Российское налоговое право: проблемы теории и практики / Д.В. Винницкий. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2003. – 397 с.
25. Фінансове право України : [підручник] / Л.К. Воронова. – К. : Прецедент, 2007. – 448 с.
26. Финансовое право : [учебник] / под. ред. Н.И. Химичева. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : НОРМА, 2008. – 768 с.
27. Хропанюк В.Н. Теория государства и права : [учеб. пособие для высш. учеб. завед.] / В.Н. Хропанюк ; под ред. В.Г. Стрекозова. – М., 2004. – С. 292.
28. Бачурин Д.Г. Налоговый процесс как внутриотраслевой институт налогового права // Российский юридический журнал. – 2001. – № 2. – С. 85–87.
29. Бекерская Д.А. Финансовое право в XXI веке: основные проблемы и пути развития // Финансовое право. – 2005. – №1. – С. 2–5.
30. Пришва Н.Ю. Правовые проблемы регулирования обязательных платежей : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.07 «Административное право и процесс; финансовое право; информационное право» / Н.Ю. Пришва ; Киев. нац. ун-т им. Т. Шевченка – К., 2004. – 39 с.
31. Древаль Л.Н. К вопросу о предмете, методе и системе финансового права // Финансовое право. – 2005. – № 2. – С. 30–35.
32. Пацуркивский П.С. Предмет и границы финансового права постсоциалистического государства // Финансово-правовая доктрина постсоциалистического государства. – Черновцы : Рута, 2003. – Вып. 1. – С. 20–31.
33. Эриашвили Н.Д. Финансовое право : [учеб. для вузов] / Н.Д. Эриашвили. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2001. – 606 с.